

תאור העולם בדברי חז"ל

מאת ניסן יואלי

אחת הסתירות בין תורה למדע הנזרקות לחלל האוויר כל פעם שנושא זה עולה הנה, העולם עצמו שבו אנו חיים. איך עולם זה מתואר על ידינו ואיך הוא מתואר ע"י חז"ל. מתוך התבוננות בניסיונות לגשר על פני שתי ההתבוננויות הסותרות זו את זו, נוכל לקבל כלים כיצד להתמודד עם סתירות נוספות העולות בהשוואה בין המציאות שאנו חיים לבין זו המתוארת ע"י חז"ל.

הנה בתלמוד הבבלי, במסכת פסחים מתואר אגב מו"מ של גמרא העולם ע"פ חז"ל תוך התייחסות מצדם לתאורו ע"י אומות העולם. הציטוטים שלהלן הם חלקיים והרוצה לעיין בהם בשלמותם, טוב יעשה עם ילמד אותם מתוך התלמוד עצמו.

אמר רבא: שיתא אלפי פרסי הוי עלמא (=ששת אלפים פרסה הוא העולם) וסומכא דרקיעא אלפא פרסי (=ותמוכות הרקיע אלף אמה). חדא גמרא, וחדא סברא (=אחד מסורת ואחד מסקנה). סבר לה... נמצא עוביו של רקיע אחד - מששה ביום...¹

על פי תאור זה הארץ שהיא שטוחה או כדורית (זה לא ברור ממאמר זה) גודלה 6,000 פרסה והיא מוקפת ברקיע שעוביו 1,000 פרסה.

בהמשך התלמוד, מתארים חז"ל את הארץ עצמה ואת גודל חלקיה:

תא שמע: מצרים היא ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, ומצרים אחד מששים בכוש, וכוש אחד מששים בעולם, ועולם אחד מששים בגן, וגן אחד מששים בעדן, ועדן אחד מששים בגיהנם. נמצא כל העולם כולו ככיסוי קדירה לגיהנם...¹

חשבון פשוט מראה כי היחס בין ארץ מצרים לבין העולם הוא 1 ל-3,600 ובחיס לגהנם 1 ל- 1.3×10^9 . העולם ביחס לגהנם הוא 1 ל-216,000, והגהנם גדול מגן עדן פי 360.

בהמשך דן התלמוד במבנה הרקיע:

מן הארץ עד לרקיע - מהלך חמש מאות שנה, ועוביו של רקיע מהלך חמש מאות שנה, ובין (כל) רקיע לרקיע מהלך חמש מאות שנה, וכן בין כל רקיע ורקיע...²

לפי תאור חז"ל הרקיע מורכב משכבות שכבות עובי כל אחת מהלך 500 שנה והרווח בין כל שכבה ג"כ מהלך 500 שנה, ע"פ התלמוד במסכת חגיגה³ ישנם 7 רקיעים כך, שהמרחק עד סוף הרקיע השביעי הוא מהלך 7,000 שנה שוה ערך ל- 1.022×10^8 מיל שהם כ-98,000,000 ק"מ⁴ - סוף העולם.

חכמי ישראל גם שמו לב כי תאור עולם זה לא תמיד חופף את מה שמתארים חכמי אומות העולם, לכן בהמשך דן התלמוד במחלוקות שיש לחכמי ישראל עם חכמי אומות העולם:

תנו רבנן: חכמי ישראל אומרים: גלגל קבוע ומזלות חוזרין, וחכמי אומות העולם אומרים: גלגל חוזר ומזלות קבועין. אמר רבי: תשובה לדבריהם מעולם לא מצינו...²

¹ פסחים דף צד ע"א.

² שם ע"ב.

³ י"ב ע"ב.

⁴ מהלך אדם בינוני 40 מיל ליום (מיל הוא 960 מ' - אלפיים אמה).

ישנה סתירה בין תורה למדע לגבי מהלך הכוכבים. חכמי ישראל אומרים כי המסילה עליה נעים הכוכבים קבועה ואילו הכוכבים נעים במסילה ("נעים במסילותם"), ואילו חכמי אומות העולם אמרים הכוכבים קבועים במסילה ותנועתם נובעת מתנועת המסילה. רבי יהודה הנשיא אומר שמעולם לא מצאו חכמי ישראל תשובה לטענת חכמי אומות העולם. בהמשך מוצגת עוד מחלוקת:

חכמי ישראל אומרים: ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע ובלילה למעלה מן הרקיע, **וחכמי אומות העולם אומרים:** ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע ובלילה למטה מן הקרקע. אמר רבי: **ונראין דבריהן מדברינו,** שביום מעינות צוננין, ובלילה רותחין.²

ע"פ חז"ל בלילה השמש נבלעת בצד מערב בעובי הרקיע (יש 1,000 פרסה עובי) מהלכת מעל (או מאחורי) הרקיע ובבקר שוב בוקעת במזרח. וחכמי אומות עולם אומרים כי בלילה היא מהלכת מתחת לארץ עד שמגיע שוב למזרח ומשם בוקעת. במקרה זה, חזרו חכמי ישראל להורות כדברי חכמי אומות העולם. מה ששכנע את חכמי ישראל (רבי) זו העובדה כי המים ביום צוננים יותר מן האוויר ובלילה חמים יותר, מה שמוכיח כי השמש היתה מתחת לארץ וחיממה את המים. רבי השתכנע שטענות חכמי אומות העולם נכונים וחזר בו מדבריו.⁵

מתברר שזו אינה רק מחלוקת עם חכמי אומות העולם אלא גם מחלוקת פנימית בין חכמי ישראל, ולא רק לגבי השמש אלא אף על הירח נטושה המחלוקת:

ויתן אותם א-להים ברקיע השמים' כיצד גלגל חמה ולבנה שוקעים ברקיע? ר' יהודה בר אלעאי ורבנן. רבנן אמרין: מאחורי הכיפה ולמטה. ור' יהודה בר אלעאי אמר: מאחורי הכיפה ולמעלה. אי"ר יוחנן: נראין דברי ר"י בר אלעאי, דהוא אמר, מאחורי הכיפה ולמעלה, בימות החמה, שכל העולם כולו רותח ומעיינות צוננין, ומלהון דרבנן, דאמרין מאחורי הכיפה ולמטה, בימות הגשמים, שכל העולם כולו צונן ומעיינות פושרין. אמר רבי שמעון בן יוחאי: אין אנו יודעין אם פורחין הן באויר, ואם שפין ברקיע, ואם מהלכין הן כדרכן, הדבר קשה מאד ואי אפשר לבריות לעמוד עליו:⁶

ר' יוחנן אומר כי השמש והירח מהלכים בצורה שונה בקיץ ובחורף. בקיץ למעלה, ובחורף למטה. ואילו ר' שמעון בר יוחאי אומר שאין יכולת לשכל האדם לברר זאת. לעומת זאת תלמידו רבי יהודה הנשיא תלמידם של התנאים הנזכרים במדרש, הודה לחכמי אומות העולם הסוברים כמו רבנן שבמדרש ושהם הם הצודקים ופסק כמותם.

מהי צורתו של העולם? גם על כך ישנה מחלוקת בין חכמי ישראל:

אורכו של עולם מהלך ת"ק שנה, ורחבו של עולם ת"ק שנה, ועביו ת"ק שנה, ויש אומרים עגול הוא. ויש חוזר לעולם כמין כפה. ויש הגדול וכל העולם כולו עומד על עמוד אחד... ואותו עמוד וכל העולם כולו - עומד על סנפיר אחד של לויתן, ולויתן שוכן בתוך המים התחתונים, כדג קטן בתוך המים, והמים התחתונים על מי בראשית כמעין על שפת הים.⁷

⁵ ר' אברהם החסיד בן הרמב"ם מעיר על כך: "ועתה התבונן מה שהורונו בברייתא זו, ומה יקר עניינה שלמדו. כי רבי לא הביט בדעת אלו אלא מדרך הראיות בלי להשים על לב [לא לחי"ל] ולא לחכמי אומות העולם. והכריע דעת חכמי אומות העולם מפני ראייה זו שחשב כי היא ראייה מתקבלת, שביום מעינות צוננים ובלילה מעינות רותחים. והתבונן חכמת זה הסוד כי רבי לא פסק כדעת חכמי אומות העולם, אלא שהכריע דעתם מדעת שיקול הדעת בראיה שזכרנו. זהו שאמר נראים דבריהם, הוא מלה מורה על הכרעה. ואלו נתברר לו בודאי ובראייה שגלגל חוזר ומזלות קבועים היה פוסק הלכה כמותם, כאשר עשו זולתו מן החכמים ז"ל בדעות אחרות, ואמרו נצחו חכמי אומות העולם לחכמי ישראל. ובאמת נקרא אדון זה רבינו הקדוש, כי האדם כשישליך מעל פניו השקר ויקיים האמת ויכריענו לאמיתו ויחזור בו מדעתו כשיתבאר לו הפכה אין ספק כי קדוש הוא". (מאמרי הרמב"ם - מאמר על דרשות חז"ל לרבי אברהם בן הרמב"ם).

⁶ מדרש רבה בראשית פרשה ו [ח].

⁷ סדר רבה דבראשית יז.

לפי דעת תנא קמא: העולם הוא קובייה שאורך כל צלע שלה מהלך 500 שנה. לפי דעת י"ש אומרים: עגול אבל לא ברור האם גליל או כדור. בכל מקרה העולם לא שט לו, אלא מונח בים העומד על עמוד העומד על סנפיר של לווייתן השוכן במים.

אם נתבונן בעולמנו אנו כפי שהוא נראה לנו, וכל שכן לאחר שהאדם שיגר חלליות לחלל, נראה שתאור חז"ל סותר בתכלית הסתירה את המציאות. אף מה שחכמי אומות העולם אמרו בימיו של רבי יהודה הנשיא והוא הודה שהם צודקים מתברר שגם זה לא נכון. כל תאור היקום המתואר בחז"ל תואם את השקפת אריסטו וחכמי יוון שהארץ נמצאת באמצע והכוכבים מסובבים אותה במסילות עגולות כמין כדורים שקופים, אשר נחלקו המדענים של אז וחכמי ישראל, האם הכוכבים מתגלגלים על הכדורים השקופים או קבועים בהם ונעים יחד אתם. התאור של העולם העומד על עמוד (על כתפי האליל "אטלס" במיתולוגיה היוונית) גם הוא לא תואם את מה שהמדע יודע כיום וכן הלאה וכן הלאה.

כיצד מתייחסים למאמרים אלו?

הנה רבינו חננאל, שחי בדור המעבר בין תקופת הגאונים לרבותינו הראשונים (תלמיד רב האי גאון ורבו של הר"ף) נדרש לשאלה זו. כי כבר בימיו המדע התפתח ותאור העולם היה שונה ולו במעט ממה שמסרו לנו חז"ל וז"ל:

ואע"פ שהחוזים בכוכבים שבזמן הזה, מדברים דברים המכחישים, לא משגיחין להו, אלא אנו מזהירים דברי רבותינו כתקנתם ולא לחוש לדברי זולתם.⁸

דבריו מפתיעים. ר"ח לא זז מתורתנו הקדושה יאמרו ה"חוקרים" מה שיאמרו אין אנו משגיחין בהם. אין לזוז מ"תורתנו הקדושה". ר"ח אם כן סובר כביכול ש"המדע נדחה מפני התורה". רבינו תם אף מוצא לדבר טעם שאם לא כן הרי צריך יהיה לשנות / לתקן את נוסח התפילה וזה לא ייתכן. את נוסח התפילה תקנו נביאים ע"פ רוח הקודש, ולא ייתכן כי בשל גילויים מדעיים, יתברר כי נוסח התפילה שגוי. לכן יש לדחות את דברי המדע מפני נביאי האמת והצדק, וז"ל:

שמעתי משמו של ר"ת ז"ל שהיה אומר כן: דאע"ג דנצחו⁹ חכמי אומות העולם לחכמי ישראל היינו נצחון בטענות, אבל האמת הוא כחכמי ישראל, והיינו דאמרינן בתפלה יבוקע חלוני רקיע¹⁰.

לעומת זאת הרמב"ם נוקט לכאורה בגישה הפוכה – גישתו היא ש"דעת החכמים נדחית מפני המדע". וזה לשונו של הרמב"ם:

ואל יהא מוזר בעיניך שהשקפת אריסטו חולקת על השקפת חכמים ז"ל בזה, כי השקפה זו כלומר... גלגל קבוע ומזלות חוזרים, וכבר ידעת שהכריעו השקפת חכמי אומות העולם על השקפתם בענינים הללו של התכונה, והוא אמרם בפירוש: 'ונצחו' חכמי אומות העולם. וזה נכון, כי הדברים העיוניים לא דבר בהם כל מי שדבר, אלא כפי שהביאו אליו העיון, ולפיכך צריך לסבור מה שנתקיימה ההוכחה עליו.¹¹

⁸ רבינו חננאל, פסחים צד ע"א אמצע ד"ה 'אמר רבה'.

⁹ הביטוי הזה אף חריף יותר מן הנוסח שבידנו "תשובה לדבריהם מעולם לא מצינו".

¹⁰ שיטה מקובצת מסכת כתובות דף יג ע"ב.

¹¹ רמב"ם, מו"נ, ח"ב, פ"ח, י-ס תשמ"ח עמ' קפ.

וביתר פרוט הוא אומר זאת בהמשך מורה נבוכים :

לא מעט שמעתי מכל מי שהתעמק במשהו ממדעי התכונה, שרואה שיש גוזמא במה שהזכירו חכמים ז"ל, מן המרחקים, לפי שהם אומרים **בפירוש** כי עובי כל גלגל מהלך חמש מאות שנה, ובין כל גלגל וגלגל מהלך חמש מאות שנה, והם שבעה גלגלים, נמצא מרחק הגלגל השביעי כלומר גבנוניותו ממרכז הארץ, מהלך שבעת אלפים שנה, ונדמה לכל מי ששומע דבר זה שיש בו הגזמה רבה, ושאינן המרחקים מגיעים לשעורים אלה... ואל תבקשני **לתאם** כל מה שאמרו מענייני התכונה עם המצב כפי שהוא, לפי **שהמדעים באותו הזמן היו חסרים**, ולא דברו בכך משום שיש להם **מסורת** באותם הדברים מן הנביאים, אלא מצד שהם - **ידעני אותם הדורות באותם המקצועות**, או **שמעום** מידעני אותם הדורות, ולא בגלל זה נאמר על דבריהם שמצאנו להם שהם מתאימים עם האמת, שהם בלתי נכונים או שתאמו במקרה, אלא כל מה שאפשר לבאר דברי האדם **כדי שיהא תואם את המציאות שהוכחה מציאותה הוא יותר עדיף ונכון לבעל הטבעים הנעלים ואיש הצדק**.¹²

הן דברי הרמב"ם והן דברי ר"ח ור"ת קשים. דברי הרמב"ם קשים כי לפי דבריו כל דבר מדברי חז"ל שאינו תואם את המציאות, ע"פ המדע המתחדש, ניתן לדחות. זה דבר מסוכן, זה מתחיל בדחיית שני עמודים מן התלמוד בענין תאור העולם וזה יכול להגיע עד כדי ביטול מצוות כמו מצוות האיסור באכילת החזיר שהרמב"ם נותן לה את הטעם הבא :

ואומר כי כל מה שאסרתו התורה עלינו מן המאכלים - מזונם מגונה. ואין בכל מה שנאסר עלינו מה שישופק שאין הזק בו **רק החזיר והחלב**; ואין הענין כן: כי החזיר יותר לח ממה שצריך ורב הפסולת והמותרות, ורוב מה שמאסתו התורה **לרוב לכלוכו ומזונו בדברים הנמאסים**. וכבר ידעת הקפדת התורה על ראית הלכלוכים, ואפילו בשדות במחנה - כל שכן בתוך המדינה. ואילו היתה מותרת אכילת החזיר, היו השווקים עם הבתים יותר מלוכלכים מ'בית הכסא' - כמו שתראה ארצות הצרפתים היום. כבר ידעת אמרם: **"פי חזיר כצואה עוברת דמי"**.¹³

היוצא מזה שאם ביום מן הימים ישתנו תנאי הגידול של החזיר, ויפותחו תרופות כגון אנטיביוטיקה, והחזיר כבר לא יהווה סיכון בריאותי, יהיה ניתן לבטל איסור תורה זה ולהתיר את אכילתו. הייתכן?! אולם גם דברי ר"ח ור"ת קשים. כלום אנו עיוורים?! וכי תאור העולם כפי שמתואר בחז"ל הוא אמת? הלא מה שעניינו רואות ולא זר אוזנינו שומעות ולא אחר אינו דומה כלל לעולם המתואר בחז"ל. אין העולם עומד על עמוד ולא על דג, מערכת השמש לבדה גדולה יותר ממהלך 7,000 שנה, מה עם כל הגלקסיות? איפה בכלל הרקיעים? חלליות עברו וחצו את כל מערכת השמש שלנו ולא מצאו ולו רקיע אחד, וכן הלאה וכן הלאה. איך להבין את דברי רבותינו הראשונים בין אם הם שוללים את המדע ובין אם הם מסכימים עמו ודוחים דברי תורה מפניו, בין כך ובין כך מידי קושי לא יצאנו.

אלא שעלינו לחזור ליסודות ולהבין את מבנהו היסודי של התלמוד וממה הוא מורכב בכדי לדעת כיצד להתייחס לכל מאמר ומאמר המובא בו. כבר ר' שמואל הנגיד¹⁴ חיבר לפני למעלה מ-1,000 שנה "מבוא לתלמוד" ובו תיאר את מבנהו, וז"ל :

הגדה - הוא כל פי שיבוא בתלמוד על שום ענין שלא יהיה מצוה - **זו היא הגדה**.¹⁵ ואין לך לתלמוד ממנה אלא מה שיעלה על הדעת...¹⁶

¹² רמב"ם, מו"נ, ח"ג, פי"ד, י-ם תשמ"ח עמ' שד-ה. וראה עוד בח"א פל"ד בו הרמב"ם אף מסיביר מדוע מי שאין לו חכמות מקדימות ורוצה לעסוק בכחמות א-להיות עלול אף להינזק מבחינה אמונית.

¹³ מורה נבוכים - חלק ג פרק מח.

¹⁴ (993 - אחרי 1050) מגדולי הפוסקים, המשוררים העבריים בספרד של תחילת תקופת הראשונים, היה הוויזר הגדול בממלכת גרנדה שבספרד המוסלמית, דהיינו השני בדרגתו רק אחרי מלך גרנדה. היה בנוסף, הן שר האוצר והן שר הצבא של הממלכה - העיר המוסלמית הזו.

¹⁵ יש לשים לב כי המילה "הגדה" כתובה בה"א ולא באל"ף (אגדה) משמעות הדבר כי בדברים אלו באים חז"ל להגיד לנו, דברים שהם מעבר להלכה המעשית.

אם כן כבר צעדנו צעד אחד קדימה. יש להבחין בין הלכה לבין הגדה בתלמוד. בכל מה שקשור להלכה אין לנו לסור ימין או שמאל מכל אשר יורו אותנו רבותינו חכמי התלמוד - זו מצווה. ואילו החלק שאינו מצווה - מוגדר כהגדה. כאן אנו למדים רק מה **שיעלה על הדעת** ומה שלא? אין ר' שמואל הנגיד מוסר לנו מה לעשות בהם. אם כן לפחות הגבלנו את הסתייגותנו מדברי הרמב"ם לתחום ההגדה בלבד. הסתייגותו זו נוגעת רק לחלק ההגדה, ולכן גם הרמב"ם ידרוש נאמנות מוחלטת לדברי ההלכה. לכן הקושיא מן החזיר נופלת כי היא קשורה לתחום ההלכה ולא לתחום ההגדה. אולם מה בקשר לדברי הגדה האם אותם ניתן להשליך לפח ח"ו אם סותרים הם את המדע?

אולם עדיין קשים, גם ר"ח ור"ת שאינם מוכנים להתעלם אף מדברי ההגדה, כאשר בחוש אנו רואים כי אינם עומדים במבחן המדעי.

אלא שכאן נידרש למאמרו של רבינו משה חיים לוצאטו (רמח"ל) על הגדות חז"ל, כדי לעמוד על טיבן. להלן המאמר:

מאמר על ההגדות

ענין הגדות¹⁵ חז"ל למיניהם המאמרים בהגדות יתחלקו לבי' מינים:

1. הא' כלל המאמרים הלימודיים

2. והב' הביאורים הלימודיים, הם המאמרים אשר יגידו בם:

2.1. עיקרים מעיקרי החכמה:

2.1.1. מוסרית

2.1.2. או א-להית.

2.2. הביאורים הם אשר יבארו בם כתוב מכתבי הקדש.

והנה המאמרים הלימודיים המוסריים¹⁷ אין צורך לדבר עליהם עתה, כי הנה תועלתם מפורסמת ויפעתם גלויה, ואין לטוען שיטעון עליהם ולא למתעקש ליכשל בם. אך נדבר עתה מן הלימודיים הא-להיים:

והנה כבר ידעת שמה שהביא לחז"ל לכתוב דברי התורה שבעל פה אחר היות המקובל אצלם שדברים שבעל פה אסור ללמדם בכתב, היה מה שראו שהיו הדעות הולכות ומתחלשות באורך הגלות וחליפות הזמנים, והזכרון מתמעט והסברא מתקצרת, ונמצאת התורה משתכחת. על כן בחרו משום **עת לעשות לה'**, לחקוק בספר פירוש המצות כלו, למען ישאר קיים כל הימים, והוא כלל המשנה והגמרא. והנה התבוננו עוד וראו שבחששא זאת שחששו על חלק המצות ראוי היה לחוש גם כן על **חלק סתרי התורה ועיקרי הא-להיות**, אך אין התיקון שמצאו לחלק המצות ראוי לחלק הסודות, וזה כי ביאורי המצות והדינין אין היזק כלל אם יכתבו בספר בביאור גלוי לכל קורא, אך חלק הסודות אין ראוי שימסר כך לפני כל הרוצה ליטול את השם, לא מצד יקר המושכלות, ולא מצד עמקם. אם מצד יקרם, כי אינו כבודו של הבורא ית' שימסרו סתריו **ביד אנשי מדות רעות, ואפילו שיהיו חכמים מחוכמים**. ואם מצד עמקם, שהרי הענינים באמת עמוקים מאד ולא יצליחו בם אלא אנשים זכי השכל ומלומדים בדרכי העיון היטב, ואם יפגעו בם שכלים גסים אף בלתי מלומדים בעיונים, יוציאו הענינים האמיתיים היקרים לשיבושים ודיעות רעות. על כן גמרו לבצוע את הדין, והיינו לכתוב אותם, למען לא יאבדו מן הדורות האחרונים, אך בדרכים נעלמים ומיני חידות שלא יוכל לעמוד עליהם אלא מי שמסרו לו המפתחות, דהיינו הכללים שבהם יובנו הרמזים ויפורשו החידות ההם, ומי שלא נמסרו לו המפתחות יהיו לפניו כדברי הספר החתום וכאלו לא נכתבו כלל. והמפתחות האלה השאירום בידי תלמידיהם שקבלום מידם, ואמנם עליהם סמכו שלא ימסרום אלא לתלמידיהם אחרים הגונים כהם, וכן מדור אל דור. והמה הזהירו וכן צוו לכל משכיל ומלמד שיהיה מזהיר ומכריז

¹⁶ ר' שמואל הנגיד, מבוא התלמוד, ד"ה 'והגדה'.

¹⁷ בהם דן הרמח"ל בספרו "מסילת ישרים".

לכל, שדברי חכמים וחידותיהם צריכים למוד, ושכל הקרוב להם ואין המפתחות בידו אינו אלא רוצה ליכשל. ואולם אחרי הזהירה האזהרה הזאת, אם יבא איש ויעפיל ליכנס במפתחות אינם בידו, וכשל אחור ונשבר, הנה דמו בראשו יהיה והם את נפשם הצילו:¹⁸
אך הדרכים אשר העלימו במ את דבריהם שונים הם:

1. הא' - הוא דרך **ההשאלות** והמשלים, והם הדרכים ההלציים הידועים אצל בעלי המליצה, אשר על יסוד הדמיון והמשל ייחסו מקרים ופעולות למי שאין המקרים ההם או הפעולות ההם נכונים לו כלל:

2. הב' - הוא דרך **ההעלם**, והיינו שיעלימו תנאי הענין ולא יבארום, ויאמרו מאמר מוחלט, ואין אמתת המאמר ההוא אלא בגבול, דהיינו לפי בחינה אחת או לפי זמן אחד או לפי נושא או מקום אחד. ומי שיקח המאמר ההוא **כולל ומוחלט**, יכשל וישתבש. וכבר מאמרים רבים יראו כסותרים זה את זה, יען לא פורשו תנאיהם, והיודע כל דבר בגבולו, ימצאם אמיתיים ובלי סתירה כלל. וכבר תראה שכמקרה הזה קרה גם להרבה ממאמרי הדינים והמצוות, אע"פ שלא נעשה הדבר בזאת הכונה, שתמצא בש"ס מאמרים או ברייתות שבהינן אותם בהחלט לא יאותו עם האמת או יסתרו זה את זה, ופירשום בש"ס באמרו, "הכא במאי עסקינן", והעמידו כל אחד מהם בגבולו, ונמצאו כולם נכוחים וישרים:

3. **והדרך הג' היא הקלות**, והוא שאיזה עיקר גדול ונכבד ירמזוהו בדברים נראים לכאורה קלים ובלתי עיקריים, כמשלי ההדיוטים, והם מכוונים בזה על ענינים נכבדים ורמים אשר בדברים הקלים ההם הם הערה להם אצל מי שיודע ומכיר ברמיזות האלה, ויודע לשוטט בשכלו ולנשא מחשבותיו מהדברים הגלויים לנסתרים, ומהשפלים לרמים... עוד צריך שתדע שדברים רבים מעיקרי הסודות ירמזום חז"ל **בענינים מן הטבע או התכונות**, וישתמשו מן הלימודים שהיו מלמדים **בדורות ההם** אנשי החכמה הטבעית והתכונה. ואמנם אין העיקר להם הענין ההוא הטבעי או התכונני, אלא **הסוד שרצו לרמוז בזה**. ועל כן לא יוסיף ולא יגרע על אמתת הענין הנרמז היות הלבוש המשליי ההוא אשר הלבשוהו **אמיתי או לא**, כי הכונה היתה להלביש הסוד ההוא במה שהיה מפורסם בדורות ההם בין החכמים, ואותו הענין עצמו היה יכול להתלבש בלבוש אחר כפי המפורסם בדורות אחרים, וכך היה **מלביש אותו בעל אותו המאמר עצמו אלו היה אומר אותו בדורות ההם**.

הרמח"ל נתן בידו "מפתח" להבנת הן את דברי ר"ח ור"ת והן את דברי הרמב"ם. הנושא הנדון במסכת פסחים ובמדרשים שהבאנו בדבר "תאור העולם ע"י חז"ל" אינם תאורים מדעיים גרידא אלא הם רמזי תורה ה"מלובשים בענינים מן הטבע ומן התכונה". הם דברים משליים, כאשר המשלים עצמם לקוחים מעולם המושגים שהיה ידוע בתקופתם של חז"ל. אין בהם כדי להעיד על תוכנם המוסתר של ה"הגדות" שיש לחז"ל למסור לנו דרך אותם משלים - צפנים (אינפורמציה מקודדת בלשון ימינו).

לכן כשר"ח אומר: ואע"פ שהחוזים בכוכבים **שבזמן הזה**, מדברים דברים **המכחישינו, לא משגיחין להו**, אלא **אנו מוזהרים** דברי רבותינו כתקנתם **ולא לחוש** לדברי זולתם" אין כוונתם לתאור העולם אלא לסתרי התורה שאותם דברים ממשילים אותם, וכאשר הרמב"ם אומר: "לפי שהמדעים **באותו הזמן היו חסרים**" ולכן אין להתייחס למובא בחז"ל ברצינות יתר, כוונתו לשימוש במשלים שלה, ולא לסתרי התורה שהם באים לשרת. וזהו היחס שעלינו להעניק לכל אותם סיפורים "מוזרים" כביכול המופיעים בחז"ל. על כן אין פלא שכל המרחקים והגדלים של העולם והרקיעים הם "חמש מאות שנה" למשל, ושבעת הרקיעים לא נמצאים בחלל אלא הם מושגים מעולמה של תורת הנסתר וממקום אחר וכו', וכן היחס פי 60 בין חלקי העולם ועוד. בעצם דברי ר"ח ור"ת מתייחסים לתוכן עמוק המוסתר בדברי חז"ל, ואילו הרמב"ם מדבר על המעטפת החיצונית בה הם מוסתרים, ומכאן שאין מחלוקת ביניהם, **ושניהם נתכוונו לאותו דבר**.

¹⁸ יש לציין כי הרמח"ל היה מקובל וכתב עשרות ספרים העוסקים בסתרי תורה, והוא קבל מרבותיו את ה"מפתחות" עליהם הוא מדבר במאמר זה.

דברי הרמח"ל אינם חידוש משל עצמו כבר רבותינו הראשונים דוגמת ריה"ל¹⁹, הרמב"ם²⁰, ר' אברהם החסיד בנו של הרמב"ם²¹, וכן המהר"ל²², לימדונו כי כך יש לראות את הגדות חז"ל. וזו גם כוונתו של ר' שמואל הנגיד: **"זו היא הגדה**. ואין לך ללמוד ממנה אלא **מה שיעלה על הדעת**..."²³, כלומר אם יש בידך את ה"מפתחות" שעליהן דיבר הרמח"ל. ללא המפתחות אל תלמד אלא השאר את הדברים כמות שהם, לדורות הבאים או למי שהמפתחות נמסרו לו.

גם, העובדה שסתרי תורה נכללים בתורה שבכתב, מקורה במשנה מפורשת במסכת חגיגה:

אין דורשין בעריות בשלשה. ולא **במעשה בראשית** בשנים. ולא במרכבה ביחיד, אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו...²⁴

ומסביר הרמב"ם לגבי "מעשה בראשית":

שכל מה שנוזכר **בתורה** במעשה בראשית אין **כולו** כפשוטו **כפי שמדמה בו ההמון**, כי אלו היה הדבר כך לא חסו עליו אנשי המדע ולא השתדלו **חכמים להעלימו**, ומנעו מלדבר בו ברבים²⁴, לפי שאותם הפשטים מביאים או להפסד דמיון גדול והתדרדרות להשקפות רעות ביחס לה', או לכחש מוחלט וכפירה ביסודות התורה, ולכן **הנכון להמנע מלבארם** כפי העולה בדמיון תוך ריקנות מן המדעים, ולא כמו שעושים הדרשנים והמפרשים **המסכנים** שהם מדמים כי ידיעת פרוש המלים היא חכמה, ורביי הדברים ואריכותם היא לדעתם תוספת שלמות, ... אלא שכל מי שידע מזה מאומה **אין ראוי לפרסמו** כמו שבארתי כמה פעמים בפירושי למשנה, ובפרוש אמרו (ב"ר פ"ט א) מתחילת הספר ועד עתה **יכבוד א-להים הסתר דבר**... לפיכך כל חכם שזכה להבנת דבר מן הסודות הללו בין מעיונו או **ממנחה שהנחהו** לכך, **מוכרח** הוא לומר משהו, **ומנוע** מלומר בפירוש אלא ברמז, והנה באו מאותם הרמזים וההערות וההנחיות הרבה בדברי חז"ל, **ורק ליחידים** מהם, אלא שהם מעורבים בדברי אחרים ובדברים אחרים...²⁵

והרמב"ם איננו יחידי הנה למשל דברי הרמב"ן בתחילת פרושו לתורה:

מפני **שמעשה בראשית סוד עמוק** אינו מובן מן המקראות, ולא יודע **על בוריו** אלא **מפי הקבלה עד משה רבינו** מפי הגבורה, **ויודעו חייבין להסתיר אותו**... והספור במה שנברא ביום ראשון ומה נעשה ביום שני ושאר הימים, והאריכות ביצירת אדם וחווה, וחטאם וענשם, וספור גן עדן וגרוש אדם ממנו, כי כל זה לא יובן בינה שלימה מן הכתובים, וכל שכן ספור דור המבול והפלגה, **שאין הצורך בהם גדול**, ויספיק **לאנשי התורה בלעדי הכתובים האלה**, ויאמינו בכלל בנוזכר להם בעשרת הדברות (שמות כ יא) כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר **בם** וינח ביום השביעי, ותשאר הידיעה **ליחידים** שבהם הלכה למשה מסיני עם **התורה שבעל פה**:²⁶

¹⁹ הכוזרי מאמר שלישי עג.

²⁰ פרוש המשניות, הקדמה לפרק חלק (סנהדרין פרק י' משנה א).

²¹ מאמרי הרמב"ם - מאמר על דרשות חז"ל לרבי אברהם בן הרמב"ם.

²² וכל אלו דברים **נעלמים** מהם, ולא ידעו בזה כלום, כי אין לאותם אנשים חלק רק **בנגלה ובמוחש**, ואם כן איך ישיבו על דברים הנעלמים והנסתרים שלא ידעו מהו עניין הרקיע?! ואין **כאן מקום לפרש יותר** בעניין הרקיע... (מהר"ל, ספר באר הגולה עמוד קיב).

²³ משנה, מסכת חגיגה פרק ב משנה א.

²⁴ מעולם לא שמענו על איסור ללמוד אסטרונומיה להמון.

²⁵ רמב"ם, מו"נ, ח"ב, פכ"ט, י-ם תשמ"ח עמ' רלא-ב.

²⁶ רמב"ן, בראשית א, א

ואותו הדבר לגבי "מעשה מרכבה". כותב הרמב"ם:

מכלל מה שראוי לחקור עליו... השגת המרכבה... ואל תתלה תקוותך שתשמע ממני אחרי פרק זה ואפילו **מלה אחת בענין זה, לא בפרוש ולא ברמז**, לפי שכבר נאמר בזה כל מה שאפשר לומר, ואף רבות דברתי באומץ.²⁷

עם הדורות, ככל ששכל **ההמון** מתפתח²⁸ ומסוגל לקלוט את הרעיונות המוצפנים ב"הגדות" חז"ל, אט אט חושפים חכמי הסוד את המסתתר מאחורי אותן הגדות. כך המהר"ל מחבר את ספרו "באר הגולה" וכן את הספר "חידושי הגדות", וכן המהרש"א, ואף הראי"ה קוק מחבר את ספרו "עין איה" על ההגדות לפי סדר הספר "עין יעקב"²⁹, וכן נמצא במאמרי הראי"ה פרוש ע"ד סתרי תורה על הגדות רבה בר בר חנה³⁰, שנראות "מוזרות" למי שאין בידו ה"מפתחות", אך ברורות לכל מי שלומד אותן בהדרכת מי שסתרי התורה המוצפנים בהן, גלויים לפניו.

הנה הדרך שטווה לנו הרמח"ל במאמרו על הגדות חז"ל, המראה כי אין סתירה בין התורה למדע "בענינים מן הטבע או התכונות". היא הדרך הנכונה האומרת ש"התורה והמדע **לא סותרים** כי הם עוסקים ב"עולמות" שונים". התורה עוסקת במקרה זה ב"סתרי תורה" ואילו המדע עוסק ב"גילוי עולמו של רבש"ע". כל הסתירה לכאורה נובעת מהשימוש שעושים חכמים במדע בכדי למסור לנו את סתרי התורה (מבלי לגלות את המפתח לאותו צופן).

ומכאן גם הוכחה נוספת לעובדה שאי אפשר ללמוד מדע (חכמת הגויים) מתוך התורה. שהרי התורה כלל לא עוסקת בנושאים אלו לגופם של דברים, והדברים המובאים בה הם לא אחת רק כמשל לסתרי תורה מבלי לדייק או אף לקלוע לאמת שבאותו משל. **אוי לו למי שלומד אסטרונומיה ממסכת פסחים בדפים שהודגמו לעיל**, אוי למי שינסה לרפא חולים על סמך משלים מעולם הרפואה הנמצאים בספרות חז"ל.

²⁷ רמב"ם, מו"נ, ח"ג, פ"ז, י-ם תשמ"ח עמ' רפד-ה.

²⁸ ולא שכלם של חכמי ישראל שעליהם אמרו כבר חז"ל: "אמר רבי זירא אמר רבא בר זימונא **אם ראשונים בני מלאכים** **אנו בני אנשים ואם ראשונים בני אנשים אנו כחמורים** ולא כחמורו של רבי חנינא בן דוסא ושל רבי פנחס בן יאיר אלא כשאר חמורים. (שבת דף קיב:), ותודה לרב חננאל זייני שהעיר את תשומת ליבי **להדגיש** נקודה זו.

²⁹ החלק ההגדתי של התלמוד בניגוד להלכות הרי"ף שהוא בורר מן התלמוד רק את חלק ההלכתי הנוהג בזמן הגלות.

³⁰ ח"ב עמ' 421-448.